

ЗНАЧЕННЯ «Я-КОНЦЕПЦІЇ» ДЛЯ ФОРМУВАННЯ РЕЛІГІЙНОГО СВІТОВІДЧУТТЯ

Досить довго, в нашій науковій літературі, проблеми релігійної віри, релігійності, релігійної особистості розглядалися з точки зору радянської ідеології. Духовне відродження України, створило умови для переосмислення багатьох питань та проблем, які пов'язані з релігійною тематикою, створило умови для нової інтерпретації феномену релігійної особистості. Перегляд тоталітарно-атеїстичної спадщини дає можливість під іншим кутом зору розглянути процес становлення і розвитку релігійної особистості, а також значення світовідчуття, проаналізувати його особливості, основні ознаки і виявити вплив на почуття особистості. З цієї точки зору необхідно звернути увагу на питання «Я-концепції» релігійної людини, яка і допомагає в процесі формування світовідчуття, що в подальшому відображається на її діяльності та взаємодіях у суспільстві.

Проблема «Я-концепції» релігійної людини є досить актуальною, так як, саме вона дає можливість, проаналізувати формування психологічних особливостей сучасної релігійної особистості, які обумовлюються як кардинально новими зовнішніми факторами, так і зміною внутрішніх ціннісних орієнтирів сучасної людини. Крім того, проблема саме релігійної «Я-концепції» майже не піднімається в науковій літературі, а вона сьогодні відіграє досить важливу роль не тільки у становленні окремої релігійної особистості, але і у формуванні ментальних особливостей цілих релігійних общин, що в свою чергу має значний вплив на суспільство в цілому. Розуміння основних критеріїв «Я-концепції» релігійної людини надасть можливість сформулювати відповідні механізми взаємодії у суспільстві та її включення у суспільну діяльність.

Першим хто звернувся до поняття «Я-концепції», був американський філософ і психолог У. Джемс, який розглядав згадану концепцію у контексті самопізнання. Він стверджував, що глобальне «Я» складається з двох компонентів: Я – як те, що пізнається та Я – як об'єкт. Провести межу між ними можна суто теоретично, так як вони завжди існують разом. Я – як об'єкт передбачає цілий ряд складових:

- Я – матеріальне (сім'я, дім і т.і.);
- Я – фізичне (тіло);
- Я – соціальне (визнання людини мікро- чи макрогрупою, егорепутація);
- Я – духовне ("мислячий" суб'єкт).[2, с.124]

На початку ХХ ст. до «Я-концепції» почали звертатися з точки зору соціології: Ч. Кулі та Дж. Мід (так званий "соціальний інтеракціонізм"). Вони розробляють теорію "дзеркального Я" і наголошують на тому, що саме суспільство визначає розвиток і зміст «Я-концепції» будь-якого суб'єкта. У такому ж ракурсі працювали М. Кун, Леві-Стросс та інші. Прихильниками ідеї внутрішнього фактору становлення та розвитку «Я-концепції» були Д. Сьюпер, Р. Еквейєр та інші.

Відомий психолог Е. Еріксон звертається до «Я-концепції» спираючись на погляди З. Фрейда і розглядає її через призму его-ідентичності. Его-ідентичність обумовлюється, на думку Е. Еріксона, особливостями культурної дійсності, в якій знаходиться людина [5, с.45.]. Фактично людина просто сприймає ті ролі, які їй пропонує суспільство, вона обирає найбільш прийнятні і особистісно значимі для неї. Ідентичність можна співставити з самоактуалізацією, яка постійно розвивається та змінюється в залежності від цілої системи зовнішніх та внутрішніх факторів. Самоактуалізація, в свою чергу, самоусвідомлення та самопізнання особистості.

Важливе значення у висвітленні цього питання мають ідеї Р. Бернса, який спирається на теорії Е. Еріксона, Дж. Міда, К. Роджерса. Р. Бернс розглядає «Я-

концепцію» у взаємозв'язку з самооцінкою, як сукупністю установок "на себе" і таким чином є загальною сумою всіх уявлень індивіда про самого себе.

Означену концепцію можна використовувати і при розгляді питання психологічних особливостей релігійної людини. Але надавати перевагу тій чи іншій концепції буде неоправданим, так як доречнішим є комплексний підхід до розгляду цього питання, адже можна визначити як вплив соціуму, так і внутрішні механізми формування «Я-концепції»; в своєму взаємозв'язку вони і дають повноцінну картину розвитку, функціонування та значення «Я-концепції» для віруючої людини, її місця в процесі становлення та утвердження релігійної віри та виникнення і переживання релігійних почуттів.

Зрозумілим є той факт, що формування релігійної людини відбувається під впливом зовнішніх факторів (тут повністю можна погодитися з поглядами Ч. Кулі та Дж. Міда): релігійна родина, діяльність проповідників і т.і., всі ці чинники в комплексі і формують "внутрішні умови" релігійності. Таким чином, створюється своєрідний внутрішній світ, який буде сприймати об'єктивність і змінювати її відповідно до своїх потреб та стандартів.

«Я-концепція» – це відносно стійка, майже повністю усвідомлена система уявлень індивіда самого про себе, на її основі людина будує свої взаємодії з іншими людьми і відноситься до себе; вона виступає, як регулятор взаємовідносин та взаємовпливів особистості та зовнішності, так як особистість в таких умовах, усвідомлює саму себе відносно зовнішніх умов існування. Російський психолог Д.С. Крюков пише: "Я-концепція – необхідний елемент становлення і розвитку самоусвідомлення особистості віруючого" [3, с.86.].

Р. Бернс виділяє в цій концепції три компоненти: когнітивний, аксіологічний та поведінковий. Когнітивний компонент відповідає за конкретні уявлення віруючого про самого себе, однак значимість складових самоопису та їх ієрархія може змінюватися в залежності від контексту, досвіду та умов. Р. Бернс назвав його "образ Я" (самоусвідомлення). Аксіологічна складова формує емоційне відношення до уявлень про самого себе (самооцінка), таким чином, "Я-концепція – це не тільки констатація, опис рис своєї особистості, але і вся сукупність їх оціночних характеристик і пов'язаних з ними переживань" [1, с.3.]. Поведінковий елемент виступає як активність особистості, крім того він може фігурувати як у внутрішньому світі, так і в зовнішній діяльності та поведінці релігійної людини. Досить часто пряме вираження установки в поведінці модифікується або стримується у зв'язку з релігійною невідповідністю, моральними сумнівами індивіда або ж його страху перед можливими наслідками. Таким чином, фактично Я-концепція є не що інше, як відчуття релігійною людиною самої себе.

Яким же чином «Я-концепція» впливає на формування світовідчуття. Що є основним регулятором в процесі формування цієї категорії?

Домінуюче значення має релігійна діяльність, адже саме завдяки їй відбувається формування відносин, зв'язків та взаємопроникнень пізнавального, емоційного та дієвого характеру. Всі вони будуються співвідносячись з явищами та об'єктами релігійного життя.

Світовідчуття носить емоційно-когнітивний характер. Існування людини у цьому світі обмежується невідповідністю реального та ідеального, коли будь-яка втеча від реальності не може бути повною, а життя у цьому світі, в такому яким він є, вимагає компромісу. Найяскравіше елементи світовідчуття реалізується в процесі релігійної практики. Світовідчуття включає цілий комплекс явищ, ситуацій і т.і., "...що характеризується певним відношенням до реалізації потреб суб'єкта. А саме смисловими зв'язками" [4. с.119].

Якщо заглибитися в суть визначення смислових зв'язків відомого російського психолога Д.О. Леонтьєва, то треба зазначити, що змістовними зв'язками будуть виступати саме релігійні потреби та необхідність їх рішення.

Д.О. Леонтьєв виокремлює три основні компоненти розуміння сенсу для людини: онтологічний, феноменологічний та діяльнісний. Онтологічний компонент ілюструє взаємовідносини релігійної людини з матеріальним світом, тобто основні елементи їх зв'язків та взаємопроникнень. Розкривається сутність існування у людському житті елементів реальності та сакральності, можливості їх взаємодоповнення та певна конкуренція на пріоритетне становище. Феноменологічний аспект відображає всю палітру емоційних відносин віруючого до значимих явищ релігійного світу, що в свою чергу створює основу для формування когнітивного і поведінкового аспектів. І останній компонент, поведінковий, пов'язаний із створенням внутрішнього механізму регуляції життєдіяльності. Така регуляція повністю опирається на релігійні канони та норми і повністю керується ними. Найвищою є змістовна регуляція, що базується на цінностях віруючого, які, в свою чергу, і є змістовною базою для формування будь-яких інших структур. Релігійні цінності стають свого роду зв'язуючою ланкою між реальним життям і внутрішнім самовідчуттям людини, а формування світовідчуття не можливе без усвідомленого самовідношення. Відповідно, самовідношення не може формуватися за межами світовідчуття: людина відображає свої відносини із зовнішнім світом і тим самим робить себе об'єктом пізнання, тобто створює основні елементи самовідношення, які, в свою чергу, є спробою відповідати основним принципам світорозуміння. Отже, сенс займає одне із пріоритетних місць в процесі формування релігійної особистості. Звернемося до визначення ряду особливостей сенсу, які виділив Д.О. Леонтьєв [4, с.103-104.]:

- сенс породжується реальними відносинами, які пов'язують суб'єкт з об'єктивною дійсністю (наприклад, пошук емоційної розрядки, який задовольняє релігійна спільнота);
- безпосереднім джерелом сенсоутворення є потреби та мотиви особистості (мотиви у релігійної людини мають широкий спектр: від найпростіших, пов'язаних з буденними потребами, до найвищих духовних цілей);
- сенс володіє дієвістю, тобто виконується функція регуляції практичної діяльності (діяльність людини обумовлюється певними умовами: якщо я буду виконувати релігійні вимоги, тоді отримаю певну очікувану нагороду, найбільш розповсюдженіший приклад);
- сенсові утворення не існують ізольовано, а створюють єдину систему, в середині якої можливі конфліктні відносини, але всі вони пов'язані однією сенсовою структурою, в нашому випадку – це структура, яка має релігійний характер;
- сенси породжуються та змінюються в процесі діяльності (релігійна людина може змінити свої погляди під впливом певної релігійної діяльності і це може кардинально вплинути на зміну самого сенсу).

Таким чином, «Я-концепція» включає в себе певні образи людини і її місця у світі, що представлені її поведінкою та діяльністю. Такі образи обов'язково співвідносяться з тими, що репрезентовані в тій релігії, прихильником якої є дана особа, вони повністю орієнтуються на них. Отже, «Я-концепція» базується на основних догматах певної релігії, виконує її вимоги, підкорюється ідеалам, виступає, як спосіб орієнтації людини у зовнішньому світі та має забезпечувати внутрішню узгодженість особистості. «Я-концепція» виступає як своєрідний формуючий та стабілізуючий принцип, певна самоустановка світовідчуття релігійної людини.

Р. Бернс виділяє три основні модальні самоустановки [1, с.22-23], які є корисними і для розуміння релігійної особистості:

1. Реальне Я – це сприйняття людиною своїх здібностей, ролі, свого статусу, тобто уявлення людини про те, якою вона є насправді. Релігійна людина обумовлює дане розуміння через призму релігійних вимог, вірувальних установок, що присутні в тій релігійній спільноті до якої вона належить; оцінка положення, яке вона займає у даній спільноті, тобто фактичне розуміння себе та свого місця, яке їй належить.
2. Дзеркальне (соціальне) Я – установки, пов'язані з уявленнями індивіда про те, як його бачать інші. В релігійній спільноті думка про кожного теж обумовлюється через певні релігійні норми, які є загально визнаними, тому інколи можна передбачити які вчинки матимуть позитивну оцінку з боку віруючих, а які негативну, тобто дзеркальне Я має повністю відповідати стереотипам, які панують у цій спільноті.
3. Ідеальне Я – установки, які пов'язані з уявленнями індивіда про те, яким він би хотів стати. В кожній релігійній системі вже існують історично складені норми, яким має відповідати людина. Шляхом переконання та навіювання, які досить широко використовуються релігійними організаціями та проповідниками, досить швидко у свідомості людини створюється певний ідеал, до якого вона і намагається прирівнятися. Особистість намагається відповідати ідеальному Я, яке сформувалося у неї завдяки релігії, і робить спробу узгодити реальне Я та соціальне Я, інакше може розпочатися дезадаптація особистості. К. Роджерс говорив, що "дезадаптацію слід розуміти як результат спроб відмежувати «Я-концепцію», що склалася від загрози зіткнутися з таким досвідом, який з нею не узгоджується" [1, с.19.]. Крім того, така неузгодженість та невідповідність може привести до депресії, яка буде руйнувати релігійні почуття особистості. Саме у цьому випадку, релігійна віра бере на себе функцію компенсації ідеального, шляхом різноманітних норм викладає цілий ряд умов, за яких особистість зможе досягти ідеального Я.

Формування «Я-концепції» релігійної людини обумовлюється, існуванням образу Я, тобто уявлень індивіда про себе, які визначаються тими релігійними почуттями, що супроводжують людину в процесі самоусвідомлення, які в свою чергу і виступають частиною «Я-концепції». В цьому плані під Я-образом, розуміється опис людиною своїх релігійних почуттів на рівні елементарного логіко-мовленевого мислення. Людина робить спробу дати собі оцінку, оцінити відповідно до існуючих релігійних норм. Фактично самооцінка тут буде виступати судженням про причинно-наслідкові зв'язки появи релігійних почуттів, які і будуть впливати на тенденції поведінки релігійної людини.

Отже, «Я-концепція» в своїй основі опирається на найважливіших принципах тієї чи іншої релігії, орієнтується на її вимоги, є своєрідним способом, який орієнтує людину у навколишній дійсності та має забезпечувати внутрішню узгодженість особистості. Я-концепція є певним каталізатором формування самоустановки світовідчуття релігійної людини. Вона повністю відображає всі головні модальні самоустановки: Я реальне, дзеркальне та ідеальне, які фактично обумовлюють існування релігійної особистості та визначають її принципи саморозуміння. Цей процес обов'язково опосередкований через релігійні почуття, які формують самооцінку, що буде виступати як судження про причинно-наслідкові зв'язки виникнення, утворення та функціонування релігійних почуттів. Останні, в свою чергу, будуть впливати на особливості поведінки та діяльності релігійної людини, а значить і на сам процес світовідчуття.

Джерела та література

1. Бернс Р. Что такое Я-концепция // [http:// www.djerelo.com](http://www.djerelo.com)
2. Джемс У. Психология. – М., 1991.

3. Крюков Д.А. Я-концепция религиозной личности // Вестник Московского университета. Философия. – 2006. – №6. – С.73-87.
4. Леонтьев Д.О. Психология смысла. – М., 1999.
5. Эриксон Э. Идентичность, юность и кризис. – М., 1996.

Анотація

«Я-концепція» релігійної особистості формується на основних принципах релігійного віровчення. Вона виступає певним каталізатором формування самоустановки, а значить і світовідчуття релігійної людини. «Я-концепція» відображає модальні самоустановки: Я реальне, дзеркальне та ідеальне, які обумовлюють існування релігійної особистості та визначають принципи її самоусвідомлення. «Я-концепція» релігійної особистості – є складним, багатограним та маловивченим явищем, котре вимагає докладного та всебічного аналізу.

Summary

I-conception of a religions is formed on the main principles of religions dogma. It represents a certain accelerator in formation of self-motivation, world outlook and perception of a religions person. I-conception reflects modal self-motivation: I-real, I-reflected and I-ideal, which stipulates existence of a religions person and certain principles of its self-consciousness.

I-conception of a religions person presents a complicated, complex and insufficiently known phenomenon, which requires deep and thorough analysis.

УДК 94 (477)

В.Г. Меша

МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ ДУХОВЕНСТВА В УКРАЇНІ 1875-1900 РОКІВ

У XIX ст., вперше в історії Російської православної церкви на землях давньої Русі, тема матеріального забезпечення духовенства стала предметом широкого суспільного обговорення. Обговорення відбувалося з характерною для інтелігенції того часу зверхністю та жорсткістю. Такі центральні періодичні видання як журнали «Слово», «Русская Речь» на початку 1880-х рр. відкрито писали про експлуатацію духовенством селянства, називаючи священників "жерцями православного капища, які принижено дзвенять гаманцем й обирають пироги". Видання «Вестник Европы» та «Русский вестник» наголошували на падінні благочестя в середовищі духовенства [1; 2].

Дійсно, проблема сутяжництва існувала і її визнавали самі священно-церковнослужителі. Але належить відзначити, що суми або усталені розміри винагороди за требовідправлення в останній чверті XIX ст. були помірними. Саме так можна сприймати дані епархіальних друкованих органів щодо традиційної винагороди за хрещення (зазвичай 3 коп.), причастя хворих на дому (3 коп.), елеосвячення (1 руб. на причт), шлюб (1 руб. на причт), освячення ікони (3 коп.), поховання дорослих (30 коп.), молебень у церкві (10 коп.) [2]. Беручи до уваги основний набір необхідних треб, зокрема сповідь, освячення ікони, паски на Великдень, освячення полів, колодязя та саду, молебень у церкві, панахиду, виходить, що середні витрати на це парафіянина сільської місцевості складали не більше 50 коп. на рік. У разі надзвичайних обставин ці витрати зростали до 1,5 руб., і то лише внаслідок здійснення таїнства шлюбу або елеосвячення. Поховання ж небіжчика, вірніше сам церковний ритуал при похованні, коштував родичам від